

Dunja Dobaja

UČILA IN UČNI PRIPOMOČKI V LJUBLJANSKIH JAVNIH LJUDSKIH IN MEŠČANSKIH ŠOLAH V OBDOBJU MED OBEMA VOJNAMA*

UVOD

S sprejetjem Zakona o narodnih šolah²³⁸ z dne 5. decembra 1929 je bilo v vsej jugoslovanski državi in tako tudi v Dravski banovini osnovno šolstvo na novo pravno urejeno. Državni ljudskošolski zakon iz leta 1869 je bil razveljavljen.

* Raziskava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0280 Podobe gospodarske in socialne modernizacije na Slovenskem v 19. in 20. stoletju, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

238 *Uradni list KBUDB*, 28. 1. 1930.

Zakon iz leta 1929 je ločil dva tipa elementarnih šol, in sicer občo ljudsko šolo in meščansko šolo. Ljudska je imela pet razredov. Po končanem petem razredu so učenci nadaljevali obvezno osemletno šolanje v meščanski šoli, po kateri je obstajala možnost nadaljnega izobraževanja na strokovnih šolah, medtem ko prestop na gimnazijo ter druge višje srednje šole ni bil mogoč.²³⁹ Deželni šolski sveti so bili pred razpadom habsburške monarhije predvsem zagovorniki avstrijsko-nemške nacionalne šolske politike, ki je imela odklonilen odnos do slovenskih nacionalnih zahtev, tako tudi do širjenja šolske mreže na Slovenskem. Bistvo boja za slovensko šolstvo je bilo predvsem v uveljavljanju slovenščine kot učnega jezika.²⁴⁰

Nove oblasti so po letu 1918 uvedle v šole slovenski učni jezik, nemško govorečim šolarjem pa zagotovile manjšinske oddelke. V Ljubljani so iz obeh ukinjenih nemških osnovnih šol oblikovali nemško manjšinsko šolo, ki je imela svoje prostore v Waldherrjevi hiši na Beethovnovi ulici. Učni jezik je bila nemščina, slovenščina pa obvezen učni predmet. Leta 1918 je imela še osem oddelkov, nato pa se je število učencev postopoma manjšalo. V šolskem letu 1935/36 so jo zaprli, ker se je vanjo vpisalo le 17 učencev, kar je bilo pod zakonskim minimumom 30 učencev, ki je bil potreben za obstoj manjšinskega oddelka. Po ukinitvi nemške dekliške osnovne šole je bila leta 1918 ustanovljena III. mestna dekliška osnovna šola, ki se je leta 1924 združila z dekliško osnovno šolo na liceju v II. dekliško osnovno šolo.²⁴¹

Od nastanka nove jugoslovanske države je torej minilo več kot desetletje, preden so na novo pravno uredili osnovno šolstvo. Zakon o narodnih šolah je razlikoval osnovne šole in višje ljudske šole. Osnovna šola je obsegala prve štiri, višja ljudska šola pa naslednje štiri razrede. Osemletno šolanje je bilo obvezno. Med ljudske šole so sodile tudi šole za otroke s posebnimi potrebami.²⁴²

O osnovnih šolah in višjih ljudskih šolah je zakon govoril kot o ljudskih šolah (srbohrvaško: *narodne škole*).²⁴³ Od leta 1929 je namreč termin narodna šola v Kraljevini Jugoslaviji in tako tudi na Slovenskem nadomestil termin ljudske šole kot odraz jugoslovanskega unitarizma.²⁴⁴ Slovenski izraz *ljudska šola* je bolj ustrejal srbohrvaškemu izrazu *narodna škola* kot *narodna šola*.²⁴⁵

Meščanske šole je obravnaval poseben Zakon o meščanskih šolah z dne 5. decembra 1931. Po njem so imele veljavo kot nižje srednje šole. Imele so tri

239 Okoliš, Šolstvo na Slovenskem, str. 67.

240 Prav tam, str. 70.

241 Vovko, O osnovnem in srednjem šolstvu v Ljubljani, str. 156.

242 Sagadin, Kvantitativna analiza razvoja osnovnega šolstva, str. 158.

243 Prav tam.

244 Okoliš, Šolstvo na Slovenskem od 1918 do 1945, str. 97.

245 Sagadin, Kvantitativna analiza razvoja osnovnega šolstva, str. 158.

smeri, in sicer obrtno, trgovsko in kmetijsko.²⁴⁶ Značilnost ljubljanskega šolstva v obdobju med obema vojnama je bilo veliko število na novo odprtih meščanskih šol, za katere so v Zgornji Šiški, na Viču in v Mostah zgradili tudi nova šolska poslopja. Prvo državno deško meščansko šolo so v Ljubljani odprli leta 1919. Svoje prostore je imela v šoli na Prulah.²⁴⁷

Zasebne šole so bile po letu 1918 ukinjene, razen tiste, ki so jih vodili redovi, tako na primer zasebna deška šola v Marijanišču, zasebna dekliška šola Lichtenthurn, zasebna dekliška uršulinska šola, zasebna uršulinska vadnica in zasebna šola na Rakovniku.²⁴⁸

Do združitve Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Kraljevino Srbijo v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev 1. decembra 1918 so ljudske šole glede osebnih izdatkov za učno osebje vzdrževale dežele, za stvarne izdatke pa so skrbele občine. Po združitvi so postali ljudskošolski učitelji, ki so bili v času monarhije deželni uradniki, državni uradniki. Vzdrževanje stvarnih šolskih potrebščin ljudskih šol in zagotovitev potrebnih prostorov je še naprej ostala pristojnost občine. Zakon o narodnih šolah iz leta 1929 je določil, da ljudske šole še naprej vzdržujejo upravne občine po šolskih občinah, katerih predstavniki so krajevni šolski odbori.²⁴⁹

Po Zakonu o meščanskih šolah iz leta 1931 so bile za stvarne šolske potrebščine zadolžene občine glede na razmerje učencev iz posameznih občin, ki so obiskovali meščanske šole. Dravska banovina je revnim občinam nudila pomoč.

PROSTOR

Predpogoj za izvajanje pouka je primeren šolski prostor. Po prvi svetovni vojni so se javne ljudske in meščanske šole v Ljubljani soočale s prostorskim problemom. Prebivalstvo Ljubljane se je v obdobju od leta 1910 do 1920 povečalo za približno 14 odstotkov, število šoloobveznih otrok pa za približno 34 odstotkov.²⁵⁰ S številom šoloobveznih otrok pa niso sorazmerno rastle tudi šolska poslopja. Od 1910 do 1920 je bilo zgrajeno le eno šolsko poslopje, to je šola na Prulah.²⁵¹ K prostorski stiski ljubljanskih šol pa naj bi prispevalo tudi dejstvo, da se je v srezu Ljubljana okolica, zlasti pa v najbližji okolici mesta, vsako leto veliko število otrok iz okoliških šol prešolalo v mestne šole, ker so imeli starši službo v mestu in so peljali otroke v šolo na poti v službo, ker so se družine preselile iz okolice mesta v center ali pa ker so starši menili, da so mestne šole prestižnejše

246 Prav tam; Turk, Šolstvo, str. 182.

247 Vovko, O osnovnem in srednjem šolstvu v Ljubljani, str. 157.

248 Prav tam.

249 Turk, Šolstvo, str. 178.

250 SI_ZAL/LJU/0024, t. e. 102, a. e. 1830, Nadzornikovo poročilo, 24. 6. 1921.

251 Prav tam.

kot okoliške. Da bi razbremenili mestne šole in dosegli ravnovesje med številom otrok, številom razredov ter številom učiteljev tudi v okoliških šolah, je vršilec dolžnosti prosvetnega inšpektorja v letu 1927 odredil, da mora vsak šoloobvezen otrok obiskovati svojo matično šolo.²⁵²

Okrajni šolski nadzornik Maks Hočevar je v svojem poročilu iz junija 1924 navedel podatek, da je v Ljubljani za trinajst javnih osnovnih šol in štiri javne meščanske šole na voljo le sedem šolskih poslopij.²⁵³ To je pomenilo, da sta bili večinoma v istih prostorih dve ali več ljudskih šol oziroma so bile meščanske šole nastanjene v istih prostorih kot ljudske šole. Poglejmo primer. Dne 23. septembra 1919 je z delom pričela I. deška meščanska šola. Svoje prostore je imela v šolskem poslopiju IV. deške ljudske šole na Prulah.²⁵⁴

Vsem meščanskim šolam v Ljubljani je primanjkovalo potrebnih kabinetov, risalnih dvoran in fizikalnih kabinetov. Na voljo so imele v glavnem le učne sobe.²⁵⁵ Postopoma so se začele nad utesnjenostjo zaradi gostovanja meščanskih šol pritoževati tudi posamezne ljudske šole. Zato je na primer vršilec dolžnosti prosvetnega inšpektorja na podlagi sklepa lokalnih učiteljskih konferenc I. dekliške in IV. deške ljudske šole v Ljubljani odredil, da I. dekliška meščanska šola in I. deška meščanska šola vrneta po eno učno sobo omenjenima šolama.²⁵⁶ Svojo odločitev je utemeljeval s tem, da osnovna šola nudi otrokom primarno izobrazbo, zato pouk ne sme biti oviran zaradi gostovanja druge šole v istih prostorih. I. deška meščanska šola se je odredbi uprla. Ravnateljstvo je jasno povedalo, da zaradi števila svojih učencev ne more odstopiti niti ene učne sobe IV. deški ljudski šoli. Za 371 učencev I. deške meščanske šole bi bilo potrebnih najmanj deset učilnic, šola pa je razpolagala le z devetimi.²⁵⁷

Druge meščanske šole na nekdanjem Kranjskem so imele za silo primerne prostore, a je bilo treba v bližnji prihodnosti razmišljati o novih. V najslabši situaciji je bila meščanska šola v Ribnici, katere obstoj je bil zaradi pomanjkanja prostora ogrožen.²⁵⁸ Prva leta po prvi svetovni vojni namreč ni bilo moč pričakovati gradnje novih šolskih poslopij zaradi splošno neurejenih gospodarskih in upravnih razmer, kar pa seveda ne pomeni, da so bile prezidave in obnove šolskih poslopij zaustavljene. Potekala so tekoča obnovitvena dela.

252 SI_ZAL/LJU/0024, t. e. 102, a. e. 1812, Prešolanje šoloobvezne mladine, 30. 7. 1927.

253 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 102, a. e. 1831, Nadzornikovo poročilo pri okrajni učiteljski konferenci v Ljubljani dne 10. 6. 1924.

254 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 59, a. e. 1513, Ravnateljstvo prve deške meščanske šole v Ljubljani, 29. 11. 1920.

255 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 102, a. e. 1831, Nadzornikovo poročilo pri okrajni učiteljski konferenci v Ljubljani dne 16. 6. 1923.

256 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 102, a. e. 1821, Izpisek iz lokalnih učiteljskih konferenc na I. dekliški in IV. deški osnovni šoli v Ljubljani; pomanjkanje prostorov, 5. 9. 1927.

257 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 102, a. e. 1821, Učne sobe na I. deški meščanski šoli, 6. 9. 1927.

258 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 102, a. e. 1830, Nadzornikovo poročilo, 24. 6. 1921.

Novi ljubljanski občinski odbor pa je bil naklonjen tudi vprašanju gradnje novih šolskih poslopij, tako da so vodstva šol upala na začetek gradnje vsaj ene nove šolske stavbe. Tedanji načelnik šolskega odseka v občinskem svetu, ravnatelj meščanske šole na Grabnu v Ljubljani Janko Jeglič, si je prizadeval, da bi gradnjo novih šol ponovno vključili na dnevni red.²⁵⁹ V občinskem svetu je bilo soglasno sklenjeno, da se zgradita dve novi, kombinirani šolski poslopji za ljudske in meščanske šole, in sicer eno na tedanji Karl Kotnikovi ulici in drugo na tedanji Tomanovi ulici. V ta namen je mestna občina že marca 1922 pri pokrajinski upravi za Slovenijo zaprosila za dovoljenje, da bi najela investicijsko posojilo. Prošnja je bila zavrnjena. Veliki župan ljubljanske oblasti je zavrnitev utemeljeval z neugodnimi finančnimi in gospodarskimi razmerami mestne občine. Po njegovem prepričanju gradnja tovrstnih dragih zgradb ni bila nujno potrebna in se je lahko odložila.²⁶⁰

V obdobju od 1925 do 1931 se je zaradi postopne ureditve gospodarskih razmer pričelo zidati v čedalje večjem obsegu.²⁶¹ Tako je na primer IV. deška ljudska šola na Prulah dobila dva nova prizidka.²⁶² I. deška ljudska šola Ledina je v šolskem letu 1927/28 dobila novo streho in fasado.²⁶³ Leta 1929 so zgradili tudi novo poslopje II. mešane meščanske šole v Zgornji Šiški.²⁶⁴ Gospodarska kriza je ta proces ponovno zaustavila in več možnosti za gradnjo novih šolskih poslopij in popravilo obstoječih je prineslo šele postopno izboljševanje gospodarskega položaja v drugi polovici tridesetih let. Ljubljanska mestna občina je tako v letu 1936 dogradila novo ljudsko šolo za Bežigradom. V isti zgradbi je bila sicer tudi meščanska šola, a je bilo po dograditvi dovolj prostora za obe. Pri ureditvi šole se je mestna občina prvič odločila, da bo k sodelovanju povabila akademske slikarje, ki so poslikali notranjost. Fran Tratnik je tako naslikal dve oljni sliki v telovadnici. S tovrstnim sodelovanjem je vodstvo šole želelo pri učencih vzbuditi smisel za likovno umetnost. Šola je imela tudi vrt in igrišče. Njeno vodstvo se je namreč odločilo, da bo šolsko zemljišče uredilo tako, da bo služilo praktičnemu pouku.²⁶⁵

V letu 1938 je občina pričela z gradnjo novega poslopja za meščansko šolo na Viču, kjer so bile razmere še posebej pereče. Ljudska in meščanska šola sta bili namreč nastanjeni v isti zgradbi. Obe šoli sta imeli zaradi prostorske stiske pouk dopoldan in popoldan, kar pomeni, da so bile vse učilnice nepretrgoma

259 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 102, a. e. 1831, Nadzornikovo poročilo pri okrajni učiteljski konferenci v Ljubljani dne 16. 6. 1923.

260 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 102, a. e. 1831, Nadzornikovo poročilo, 10. 6. 1924.

261 Turk, Šolstvo, str. 180.

262 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 64, a. e. 1685, Situacija m. ljudske šole na Prulah, 25. 2. 1926.

263 SI_ZAL_LJU/0025, OŠ Ledina, Ljubljana, a. e. 1, Šolsko leto 1927/28.

264 Vovko, O osnovnem in srednjem šolstvu v Ljubljani, str. 157.

265 *Pet let dela za Ljubljano*, str. 171–172.

zasedene od 8. ure zjutraj do 18. ure popoldan. Meščanska šola se je v novo zgradbo preselila leta 1939, dotedanje skupno poslopje pa je v celoti ostalo na voljo ljudski šoli.²⁶⁶

Ljubljanska mestna občina se je stroškom za gradnjo novih šolskih poslopij želela izogniti tudi s preselitvami. II. dekliška ljudska šola v Mladiki se je v šolskem letu 1939/40 preselila v licejsko poslopje in tako pridobila svetle učilnice ter potrebne kabinete. Občina je v licejsko poslopje nameravala preseliti tudi III. deško ljudsko šolo na Vrtači.²⁶⁷ Zavedala se je pomena vrtov in igrišč, zato je sprejela sklep, da je treba pri vsaki šoli urediti šolski vrt in igrišče. Šolski odsek je sporazumno z odsekom za telesno vzgojo in mestnim gradbenim uradom izdelal načrt za ureditev vrtov in igrišč pri vseh mestnih šolah. Mestna občina je ta sklep izvajala v skladu s proračunskimi zmožnostmi. Pri šoli na Prulah je tako v šolskem letu 1938/39 uredila šolske vrtove, šolsko dvorišče in sodoben prostor za telovadbo. Podobne ureditve je bila v šolskem letu 1939/40 deležna tudi ljudska šola na Ledini.²⁶⁸

ODSTRANJEVANJE UČIL IN UČNIH PRIPOMOČKOV STARE DOBE IN PRIDOBIVANJE NOVIH

Poverjeništvu za uk in bogočastje v Ljubljani je 29. novembra 1920 prvič, 28. decembra 1920 pa ponovno²⁶⁹ izdalo zahtevo, da se iz šolskih knjig odstranijo vse vsebine, ki niso v domoljubnem duhu, oziroma vse vsebine, ki so v duhu nekdanje habsburške monarhije. Na podlagi te zahteve je Višji šolski svet »najstrožje zaukazal«²⁷⁰ ravnateljstvom vseh šol v Sloveniji in mestnim šolskim svetom, da se iz šolskih knjig odstrani ali iztrga vse vsebine, ki »kvarno vplivajo na sedanje patriotsko čustvovanje in mišljenje naše mladine«, ter podobe zadnjih dveh avstrijskih vladarjev.²⁷⁰ Ravnateljstva šol so morala do 22. januarja 1921 mestnim šolskim svetom poročati o izpolnitvi te zahteve. Odstranitev vsega, kar je spominjalo na pretekle čase, je zajemalo tudi napise, spominske plošče, kipe in drugi šolski inventar. Vodstva šol so zahtevo izvajala zelo temeljito. Ravnateljstvo III. deške ljudske šole v Ljubljani je tako na primer poročalo mestnemu šolskemu svetu, da so odstranili vse slike habsburških vladarjev in njihovih družinskih članov, vključno s cesarico Marijo Terezijo. Iz učiteljske knjižnice je šola odstranila naslednje knjige: *Cesar Franc Jožef I.*, *Kaiser Karl I.*, *67 Jahre auf dem*

²⁶⁶ Prav tam, str. 172.

²⁶⁷ Prav tam.

²⁶⁸ Prav tam, str. 172–173.

²⁶⁹ SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 61, a. e. 1581, Vodstvo mestne štirirazrednice na Barju, 11. 1. 1921.

²⁷⁰ SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 61, a. e. 1581, Ljudskošolske knjige, ureditev v patriotskem smislu, 5. 1. 1921.

Throne Habsburgs, Slava cesarju Francu Jožefu I., Die Habsburger in Krain. Novo je nadomestilo staro tudi tako, da je šola sedem nekdanjih podob cesarja Franca Jožefa I. prelepila s podobo regenta Aleksandra.²⁷¹

Šišenska deška ljudska šola je izvedla odstranitev premičnin, inventarja, zbirk, učil in drugih predmetov, ki so spominjali na Habsburžane, že v šolskem letu 1919/20. Slike avstrijskih junakov in državnikov ter veliko sliko *Tu Austria felix nube!* so shranili v poseben predal, da bo »morda v poznejših časih služila kot učilo« meščanskima šolama, ki sta se nahajali v isti stavbi. Iz šolske knjižnice je ta šola odstranila vse knjige, pisane v habsburškem duhu. Iz otroških revij, kot sta *Zvonček* in *Vrtec*, ter drugih knjig pa so iztrgali sestavke in slike, ki so se nanašali na Habsburžane.²⁷² Zaradi pomanjkanja učil in učnih pripomočkov v prvih letih po nastanku nove jugoslovanske države so se namreč v veliki meri posluževali celo trganja motečih vsebin in prekrivanja le-teh z lepljenjem. Tako so na primer na IV. deški ljudski šoli prekrili napis na zemljevidu Vojvodina Kranjska z napisom Slovenija. Napisi na šoli, ki so povelečevali cesarja in njegovo rodbino, so bili prebarvani. Ravnatelj štirirazrednice na Barju je prepleskanje napisa, ki omenja cesarja Franca Jožefa, določil med visoko prioritete naloge. Na šoli je bilo treba popraviti tudi napis »Naj ljubezen ti ne mine do cesarja, domovine«.²⁷³

Mrzličnemu odstranjevanju učil, učnih pripomočkov in drugega šolskega inventarja stare dobe je sledilo pridobivanje novih šolskih pripomočkov za učitelje in učence, ki pa je bilo sprva zaradi pomanjkanja finančnih sredstev oteženo. Vodstva šol so apelirala na mestni šolski svet, naj mestna občina poviša prispevke za nakup šolskih potrebščin. Glede na poročilo šolskega nadzornika Maksa Hočevarja iz junija 1921 so bile v najslabši situaciji novoustanovljene meščanske šole, ki so bile z učili zelo slabo preskrbljene. Večinoma so jim učila prepustile ljudske šole, a ta niso zadostovala za potrebe meščanskih. S tem je trpela tudi kakovost pouka. Nenehne prošnje vodstev posameznih šol za dvig prispevkov za nakup učil, učnih pripomočkov in šolskega inventarja je imel šolski nadzornik Hočevar za upravičene. Mestno občino je pozval k temu, da času in draginji primerno zviša prispevke za vse ljudske in meščanske šole, meščanskim šolam pa nameni še izredne podpore za izpopolnitev notranje opreme in nabavo učil. Mestna občina je obseg svojega prispevka za šole utemeljevala s finančnimi okviri, ki so ji bili na voljo. Okrajni šolski nadzornik je zato občini predlagal nov vir dohodkov glede na konstantno povečevanje izdatkov za šole. V primerjavi s situacijo pred vojno naj bi cene šolskih potrebščin, po njegovih izračunih, poskočile za 2000 do 3000 odstotkov. Za primerjavo je navedel podatke o

271 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 61, a. e. 1581, Vodstvo III. mestne deške ljudske šole v Ljubljani, 10. 12. 1920.

272 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 61, a. e. 1581, Šišenska 5. razredna deška ljudska šola v Ljubljani, 14. 12. 1920.

273 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 61, a. e. 1581, Vodstvo mestne štirirazrednice na Barju, 11. 1. 1921.

povišanju rednih prispevkov za stvarne šolske potrebščine in ugotavljal, da so se ti od leta 1914 povišali le za štirikrat, torej za približno 400 odstotkov.²⁷⁴

Kako je v praksi izgledala prošnja šole za povišanje prispevkov mestne občine za stvarne šolske potrebščine, nam kaže naslednji primer. Ravnateljica I. dekliske meščanske šole v Ljubljani je v pismu pozvala mestni šolski svet, naj pri mestnem občinskem svetu doseže povišanje prispevkov za stvarne šolske potrebščine na 1000 kron, saj naj bi bilo zaradi draginje s 347 kron, ki jih je ravnateljstvo prejelo za šolsko leto 1919/20, nemogoče kupiti nujne šolske potrebščine. Svoje pismo je zaključila s sledečimi besedami: »Papir, uradni pečat, šolsko perilo, kreda, peresa in razna popravila na šoli stanejo mnogo, mnogo denarja. Metle so stale 82 kron.«

²⁷⁵ Mestni magistrat je prošnjo zavrnil z utemeljitvijo, da imajo vsa ostala šolska vodstva dovolj kritja v svojih prejetih prispevkih, ki naj bi bili s 16. septembrom 1919²⁷⁶ povišani za 100 odstotkov. Vodstvu šole je svetoval, naj primanjkljaj pokrije s pribitki pri drugih prispevkih.²⁷⁷

Okrajni šolski nadzornik Hočevar je bil kritičen tudi do prenizko odmerjenih sredstev, ki so jih šole dobivale za nabavo učil za revne učence. Leta 1914 so stroški za šolske potrebščine in knjige za I. razred na primer znašali približno 4 krome na leto, v letu 1921 pa približno 179,90 kron.²⁷⁸ Prispevki za nabavo šolskih potrebščin za revne učence so bili po prvi svetovni vojni povečani le za 100 odstotkov, medtem ko so se cene šolskih potrebščin zvišale za 2000 do 3000 odstotkov. To pomeni, da je bilo brezplačnih šolskih potrebščin deležnih le malo otrok.²⁷⁹

Pregled arhivskih dokumentov je pokazal, da so šole, kolikor je bilo le mogoče, poskrbele, da so revni učenci dobili potrebne šolske potrebščine. Ravnateljstva šol so mestnemu šolskemu svetu predlagala število tako imenovanih »listkov iz založnih knjig za ubožne učence«. To so bili neke vrste kuponi, na podlagi katerih so šole prejele določeno število brezplačnih izvodov šolskih knjig za revne učence. Ravnateljstvo III. deške ljudske šole v Ljubljani je za šolsko leto 1919/20 poslalo mestnemu šolskemu svetu 60 kuponov, na podlagi katerih je šola prejela štiri knjige za revne učence. Za vsak brezplačen izvod so dali 15 kuponov. Šola je tako brezplačno prejela sledeče knjige: *Abecednik* Franca Gabrška in Antona Razingerja, *Berilo za občne ljudske šole, II. del* Franca Gabrška in Antona Razingerja, *Drugo berilo in slovnica za občne ljudske šole* Maksa Josina in Engelberta Gangla ter *Tretje berilo za štiri in večrazredne občne ljudske šole* Maksa Josina in Engelberta Gangla.²⁸⁰

274 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 102, a. e. 1830, Nadzornikovo poročilo, 16. 6. 1921.

275 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 59, a. e. 1505, Slavnemu mestnemu šolskemu svetu, 23. 4. 1920.

276 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 59, a. e. 1505, Mestnemu šolskemu svetu (pismo župana), 24. 9. 1919.

277 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 59, a. e. 1505, Mestnemu šolskemu svetu (županov namestnik), 6. 5. 1920.

278 Prav tam.

279 Prav tam.

280 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 59, a. e. 1487, Ubožne knjige, Vodstvo III. mestne deške ljudske šole v Ljubljani, 23. 12. 1919.

Razmerje med številom kuponov in brezplačnimi izvodi knjig iz vira ni razvidno, je pa očitno, da so šole same ocenile, koliko učencev potrebuje brezplačne šolske knjige, in na podlagi te ocene so vodstva šol posredovala mestnemu šolskemu svetu število kuponov za prejem brezplačnih izvodov šolskih knjig.

Tudi v kasnejših letih je mestna občina revnim učencem pomagala pri oskrbi s šolskimi potrebščinami. Tako je na primer mestno glavarstvo z dopisom z dne 22. marca 1939 obvestilo vodstvo ljudske šole na Ledini, da so na seji socialno-političnega odbora mestnega sveta za nakup šolskih potrebščin revnim učencem odobrili 1560 dinarjev podpore.²⁸¹ Na isti šoli pa so potekale tudi tako imenovane ubožne akcije kot podpora revnim učencem. V okviru teh akcij so učitelji revnim učencem razdelili tudi toplo malico.²⁸² Bolj ko se je bližala vojna, večja je bila negotovost glede nudenja podpore revnim učencem zaradi pomanjkanja finančnih sredstev. V šolskem letu 1939/40 je na vseh ljubljanskih šolah mlečni zajtrk prejemale 905 otrok. Poleg tega pa je šola tik pred okupacijo Slovenije namenila 3000 dinarjev za nakup šolskih potrebščin in obleke za siromašne učence.²⁸³ Naraščajoča draginja je bila vzrok za to, da mnogi starši svojim otrokom niso mogli kupiti potrebnih učnih pripomočkov. Omenimo še, da je v kriznih časih obstajala še ena oblika pomoči revnim učencem. Izredno nadarjene, a revne učence je šola namreč lahko predlagala za banovinske podpirance,²⁸⁴ kar pomeni, da je njihovo šolanje financirala banovina.

O nakupu učil so ravnateljstva poročala mestnemu šolskemu svetu. Sprememb je bil deležen predvsem pouk zemljepisa in zgodovine, ki je bil do leta 1926 v učnih načrtih obravnavan kot en predmet.²⁸⁵ Zaradi velikih političnih sprememb po prvi svetovni vojni in nastanka novih držav so bili v šolah potrebni novi zemljevidi. Ravnateljica II. meščanske deklinške šole v Ljubljani Albina Golob je v začetku julija 1921 mestnemu šolskemu svetu poročala o nakupu naslednjih učil: zemljevid kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev, zemljevid Evrope po prvi svetovni vojni, zgodovinski zemljevid tridesetletne vojne, zgodovinski zemljevid obdobja Napoleona in zemljevid Češkoslovaške.²⁸⁶

Na podlagi zemljevidov metodika zemljepisnega pouka Franca Orožna in geografa Simona Rutarja je zemljevid Slovenije pripravil dr. Karl Capuder, založil pa ga je Erwin Hölzl na Dunaju.²⁸⁷ Društvo slovenskih profesorjev je izdalo zemljevid Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS), ki ga je pripravil inž. Viktor Novak, natisnila pa tiskarna Jožefa Blaznika v Ljubljani. V šolah so

281 SI_ZAL_LJU/0225, OŠ Ledina, Ljubljana, a. e. 1, Šolsko leto 1938/39.

282 SI_ZAL_LJU/0225, OŠ Ledina, Ljubljana, a. e. 1, Šolsko leto 1940/41.

283 SI_ZAL_LJU/0225, OŠ Ledina, Ljubljana, a. e. 1, Šolsko leto 1941/42.

284 Gl. npr. SI_ZAL_LJU/0225, OŠ Ledina, Ljubljana, a. e. 1, Šolsko leto 1940/41.

285 Čopič, Zemljepis v obvezni osnovni šoli, str. 549.

286 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 61, a. e. 1581, Prirastek učil, 4. 7. 1921.

287 Čopič, Zemljepis v obvezni osnovni šoli, str. 551.

večinoma uporabljali stenske zemljevide s hrvaškim besedilom, ki so jih pripravili geografi Artur Gavazzi, Josip Modestin, Milan Šenoa in drugi. Zemljevide so posneli po dunajskih izdajah Haardta, Rotauga in drugih. Sprva so jih tiskali na Dunaju, nato pa v Zagrebu, kjer je zemljevide zalagala knjigarna J. Kugli. Uporabljali so tudi stenski zemljevid Kraljevine SHS, ki ga je izdelal dr. Jovan Cvijić v latinici. Inž. Viktor Novak je pripravil *Zemljepisni atlas kraljevine SHS*, ki je izšel leta 1923.²⁸⁸ Največ zaslug za izdelavo zemljevidov po letu 1929 je imel dr. Valter Bohinec, ki je pripravil stenske zemljevide, kot sta Evropa 1929 in Dravska banovina 1931.²⁸⁹ Pri pouku zemljepisa so bile poleg zemljevidov pomemben učni pripomoček tudi knjige. Le-teh je bilo precej. Omenimo *Zemljepis kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev za meščanske šole* avtorja Matije Pirca, ki ga je izdala Mariborska tiskarna leta 1923, in *Obči zemljepis za višje razrede osnovnih šol* avtorjev Frančiška Drnovška in Jožefa Mešička, katerega izdajateljica je bila Učiteljska tiskarna v Ljubljani leta 1923.²⁹⁰

Temeljni predmet v narodnih in meščanskih šolah je bilo računstvo z geometrijo, ki ni doživel bistvenih sprememb, saj ni sodil v kategorijo ideološko obarvanih predmetov. Tudi učila in učni pripomočki zanj so z manjšimi spremembami ostajali podobni kot v obdobju monarhije, tako da ni bilo večjih težav pri njihovem pridobivanju. V nižjih razredih narodnih šol je bilo osnovno učilo tako imenovano rusko računalno, saj je na njem moč dobro prikazati operacije prve stopnje v obsegu do 100.²⁹¹ Učitelji so pri pouku dajali prednost individualnim učilom, saj je le-te lahko vsak otrok uporabljal med poukom. S tem so bili zaposleni vsi učenci v razredu. Primerni so bili majhni predmeti, ki jih je učenec brez težav prijel v roko (kostanj, orehi, lešniki, leseni krožci v velikosti ploščic za tombolo). Za ponazoritev ulomkov so učitelji uporabljali učilo v obliki krogle, ki se je razstavila. Za še enostavnejšo ponazoritev so uporabljali sadje ali kruh, ki so ga razrezali na polovice, tretjine in tako dalje. Za učenje geometrije so uporabljali geometrijske modele iz trdega lesa. Površino teles so ponazarjali s površinsko mrežo iz lepenke ali pločevine. Vsaka šola je morala imeti metrsko palico z označenimi centimetri in decimetri, mere za tekočino, liter v obliki kocke ter tehtnico in uteži.²⁹² Sestavni del pouka je bila tudi knjiga »računica«. V uporabi so bile »računice« profesorja Antona Črnivca, ki so bile dejansko predelane »računice« dr. Franca Močnika iz druge polovice 19. stoletja, in »računic«, ki jih je sestavil profesor Luka Lavtar.²⁹³

288 Prav tam, str. 562.

289 Prav tam.

290 Prav tam, str. 564.

291 Čopič, Pouk matematike v obvezni osnovni šoli, str. 535.

292 Prav tam, str. 536.

293 Prav tam, str. 537–538.

UČILA IN UČNI PRIPOMOČKI V PRAKSI

Poglavje ni osredotočeno zgolj na javne ljudske in meščanske šole na območju ljubljanske mestne občine, temveč je zastavljeno splošno slovensko, saj so bile metode poučevanja in uporabe učil in učnih pripomočkov enake, le da je na podeželju morda prišla do izraza še večja fleksibilnost učiteljev pri izdelavi učil, saj so imele občine različne finančne zmožnosti glede nakupa učil in učnih pripomočkov. Na podeželju je še bolj prišla do izraza tudi revščina posameznih otrok.

Nova doba je prinesla nove poglede na poučevanje in uporabo učil ter učnih pripomočkov. Cilj je bila delovna šola, ki bi učence spodbujala k aktivnemu sodelovanju pri pouku ter jih navajala na samostojnost in samoiniciativnost.²⁹⁴ V obdobju med obema vojnama so učitelji budno spremljali novosti v pedagogiki in metodiki poučevanja. Delovna šola pa je seveda tudi od učitelja zahtevala večjo fleksibilnost pri poučevanju in prestopanje ustaljenih okvirjev. Širina in iznajdljivost učiteljev sta bili toliko večji takoj po ustanovitvi nove države, saj učno gradivo še ni bilo urejeno in učni načrti še ne dokončno izoblikovani. Pripomočkov je na šolah primanjkovalo, a so posamezni učitelji svoje stanovske kolege spodbujali, naj ne tožijo, da na šoli ni učil: »Dokler imaš šolsko tablo in kreda, belo in barvno, dokler je dobiti kos papirja in svinčnik, pa kos lesa in nož, dokler imaš ti in tvoji otroci v šoli zdrave roke, ki gibljejo, da tudi rišejo, režejo, izrezujejo, žagajo, zabijajo itd., toliko časa ne toži, da na šoli ni učil!«²⁹⁵

Posamezni učitelji, zlasti na podeželju, so tako spodbujali svoje učence, da so ti sami naredili zemljevid svoje vasi. Za ponazoritev ceste so uporabili ovojni papir, za hiše pa kocke. Z barvicami so narisali vodo in hribovje.²⁹⁶ V smislu spodbujanja otrokovega samostojnega dela so nekateri učitelji svoje učence navdušili za izdelavo zemljevida Dravske banovine iz gline. Relief so pobarvali z akvarelom. Narejeni zemljevid je bil pomemben učni pripomoček pri zemljepisnem pouku, ko so obravnavali banovine. Poleg tega so učenci pri obravnavi banovin uporabljali tudi delovni zvezek, v katerega so risali, ter karto in nit iz sukanca za merjenje razdalj na karti.²⁹⁷ Nekateri učitelji so učila izdelali sami. Pri zgodovinskem in zemljepisnem pouku je v prvih letih po oblikovanju nove jugoslovanske države primanjkovalo zemljevidov. Učitelj Josip Lapajne je na primer pri zemljepisnem pouku z raznobarvnimi tuši narisal stenske zemljevide za posamezne vsebinske sklope ter jih združil v zemljevid občine po generalštabnem zemljevidu.²⁹⁸ Okrajni šolski nadzornik Maks Hočevar je ob

294 Prav tam, str. 543.

295 Zapiski iz metodike, str. 324.

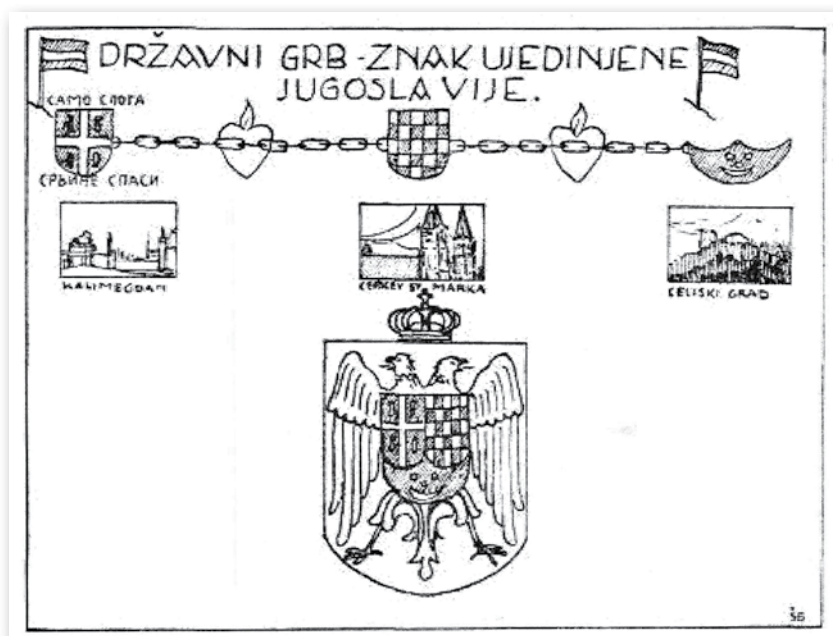
296 Čebular, Spoznavanje »zemljevida« v elementarnem razredu, str. 216–217.

297 Kodrič, »Banovine« – ročni izdelek učencev, str. 249.

298 Lapajne, Domoznanstvo, str. 316–317.

obisku V. deške ljudske šole v Ljubljani decembra 1920 pohvalil zbirko učil, zlasti za fizikalni in prirodopisni pouk, in poudaril, da je veliko učil izdelal učitelj Fran Trost. Je pa izrazil obžalovanje, da so zaradi neprimernih šolskih prostorov učila stisnjena v majhnih omarah in nepregledno razvrščena.²⁹⁹

V skladu z načeli delovne šole, ki so poudarjala, da naj učenci ne bi bili več zgolj pasivni poslušalci, so učitelji slikovna učila nadomestili z risbami učencev. Okoli 1. decembra, državnega praznika, so se pri zgodovinskem pouku pogovarjali o državnem grbu. Učitelj deške ljudske šole v Studencih pri Mariboru Štefan Blažič je opisal potek učne ure, ki je bila namenjena predstavitvi državnega grba. Medtem ko je on razlagal dele grba in njihov simbolni pomen, sta dva učenca na tablo risala državni grb. Ostali učenci so sliko prerisali v delovne zvezke. Učno uro so zaključili s petjem himen *Lepa naša domovina* in *Bože pravde*.³⁰⁰

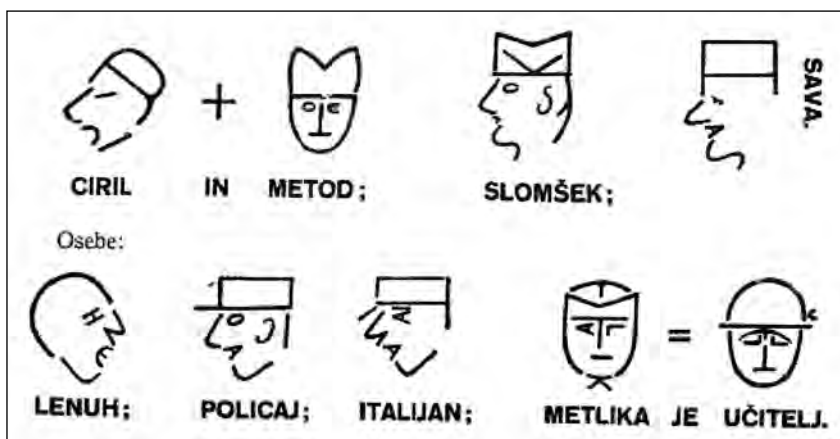
Državni grb kot učilo
(Blažič, Državni grb, str. 210)

299 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 61, a. e. 1582, Zapisnik inšpekcijske konference na petrazredni V. mestni deški ljudski šoli v Ljubljani, 15. 12. 1920.

300 Blažič, Državni grb, str. 209–211.

Delovna šola je velik poudarek dajala šolskim praznikom, ki so bili hkrati tudi državni prazniki. Izhajala je s stališča, da praznovanje v šoli spodbuja duhovno kulturo učencev in jih navaja k timskeemu delu. Priprava šolskih praznovanj je bilo skupno delo učencev pod vodstvom učiteljev. Na osnovni šoli Ledina so na primer za praznik »ujedinjenja« 1. decembra 1925 učenci okrasili telovadnico, kjer je potekala slovesnost z deklamacijami in petjem državne himne.³⁰¹ Podobno praznovanje so organizirali na Vidov dan meseca junija. V šolskem letu 1930/31 so na isti šoli Vidov dan praznovali v okrašeni šolski telovadnici. Po nagovoru šolskega upravitelja so sledile deklamacije učencev, med drugim *V službi domovine, Lepa naša domovina, Sokoličeve želje*.³⁰²

Nekateri učitelji so bili pri predstavitvi posameznih pomembnih mož iz zgodovine Slovanov zelo domiselni. Učitelj Anton Metlika je pri učenju črk uporabil kot učilo metodo slikanih besed.³⁰³ Na tablo je narisal slikovne podobe, ki so prikazovale pomembne može iz zgodovine Slovanov (misijonarja Cirila in Metoda, škofa Antona Martina Slomška in prvega srbskega nadškofa Savo), v slikovnih podobah pa so se skrivale posamezne črke. Učenje črk je učitelj torej povezal z narodnim osveščanjem učencev.

Metoda slikovnih besed kot učilo

(Metlika, Velika tiskana abeceda, str. 147)

301 SI_ZAL_LJU/0225, OŠ Ledina, Ljubljana, a. e. 1, Šolsko leto 1925/26.

302 SI_ZAL_LJU/0225, OŠ Ledina, Ljubljana, a. e. 1, Šolsko leto 1930/31.

303 Metlika, Velika tiskana abeceda, str. 145–147. V viru ni podatka, na kateri šoli je služboval učitelj Metlika.

Učenci so učno snov s table prepisovali v zvezke. Od šolskega leta 1931/32 so morali v osnovnem šolstvu v vsej državi uporabljati monopolne zvezke, ki jih je izdelovala državna tiskarna.³⁰⁴ V praksi se ta državni odlok ni takoj upošteval tudi zato, ker so bili predpisani zvezki sprva slabi. Po letu 1934 so državne zvezke z napisom »Vježbanka za pisanje« uporabljali tudi v Sloveniji za pisanje šolskih nalog, za ostale pisne naloge pa so uporabljali zvezke različnih založnikov. V zadnjih letih pred drugo svetovno vojno je z odobritvijo prosvetnega ministrstva zvezke za šolske naloge in učbenike dobavljala založba regionalne uprave v Ljubljani Banovinska zaloga šolskih knjig in učil.³⁰⁵

V pedagoških listih so strokovnjaki svetovali, naj prvošolčki za učenje pisanja uporabljajo blok zavojnega papirja ali pa zvezek s pisanim risalnim papirjem brez črt. Nekaj tednov po prvih pisalnih vajah naj bi učenci pisali v zvezek S1 z risalnim papirjem. Gre za navaden črtan zvezek. Razmik med črtami je meril 15 milimetrov.³⁰⁶ Na začetku drugega razreda, ko so se učenci že učili pisano pisavo, naj bi pisali v zvezek S2 s širokimi dvojnimi črtami. Razmiki med posameznimi črtami so bili 0,5 centimetra. Od konca drugega razreda so strokovnjaki priporočali pisanje v zvezek S4, ki je imel enostaven črtni sistem z razmikom 12 milimetrov.³⁰⁷ Poleg zvezkov in papirnih blokov so učenci pisali tudi na liste, ki so jih vlagali v mape.

Eno od načel novodobne, delovne šole je bilo tudi upoštevanje individualnih posebnosti otrok pri obliki pisanja v zvezke. Toga pravila, ki so temeljila na prepričanju, da morajo vsi otroci pisati lepo in enako, so se umaknila. S tem so učenci dobili večje veselje za učenje pisanja.³⁰⁸ Pisali so s peresi in svinčniki. Nalivnik so učitelji v osnovnih šolah smatrali za preobčutljivega za pisalni pouk. Poleg tega pa je bil nalivnik tudi predrag pisalni pripomoček. Za pisanje je bil primernejši v višjih razredih. Za učence prvih razredov so bila najbolj primerna širokokoničasta peresa, ki so brez trenja drsela po papirju in dajala v vseh smereh enako široko črto. Kasneje naj bi učenci uporabljali peresa, ki bi odgovarjala njihovemu načinu pisanja. Učitelj je učencu pomagal izbrati ustrezno pero. Poleg širokokoničastih peres so bila v rabi tudi peresa z ostrimi konicami.³⁰⁹ Druga pisala, ki so jih uporabljali učenci, so bili mehki svinčniki in tudi »barvni črtniki« ali plutniki oziroma palčice iz mehkega lesa, ošiljene na enem koncu.³¹⁰ Med pisalni pribor je seveda sodilo tudi črnilo.

Šolske potrebščine so imeli učenci v šolskih torbah, skromnih nahrbtnikih ali najrevnejši na podeželju kar v cekarjih iz ličja. Nekdanji revnejši učenci iz obdobja

304 Šuštar, *Zgodbe šolskih zvezkov*, str. 32.

305 Prav tam, str. 34.

306 Matko, *Novodobna pisava v luči sodobne pedagogike in šolske higijene*, str. 275.

307 Prav tam.

308 Prav tam, str. 264.

309 Prav tam, str. 271.

310 Prav tam.

med obema vojnama pripovedujejo takole: »Nosili smo skromne nahrbtnike, v katerih smo imeli mapo, par zvezkov in slovensko čitanko, v zadnjih letih tudi srbohrvaško, ter pero in svinčnik. S seboj smo nosili malico, nekateri kruh ali suho sadje, če ni bilo kruha.«³¹¹

V obdobju med obema vojnama je šola velik poudarek dajala tudi zdravju učencev. Pedagogi so opozarjali na pomen telesne vzgoje in hkrati na pomen pravilnega sedenja v šolskih klopih brez občutka utesnitve.³¹² Slednje so poudarjali tudi proizvajalci šolskih klopi. Med njimi je bil najbolj znan podjetnik Remec, ki je imel tovarno pohištva v Duplici pri Kamniku. V tekstu iz kataloga njegovega šolskega pohištva lahko preberemo:

»Da šolska klop odgovarja zahtevam sodobnih pedagogov in higienikov, mora dijak opravljati v njej svoje šolsko delo brez občutka utesnitve. Možnost spreminjanja telesne lege naj bo tolikšna, da se hrbtenica razvija normalno in da kroži kri pravilno. Oči naj bodo v pravilni razdalji od pisalne plošče v celi šolski dobi.«³¹³

Pomemben je bil tudi material, iz katerega so bile narejene šolske klopi. Priporočali so lesene šolske klopi, saj naj bi bilo železo zaradi svoje velike toplotne prevodnosti škodljivo za zdravje učencev. Železne klopi pa naj bi bile tudi manj trpežne, saj se lak hitro odrgne. Masiven les je bil tako najpogosteje uporabljeni material za izdelavo šolskega pohištva.³¹⁴

Sodobniki so poudarjali tudi pomen telesne vzgoje v šolah, njeno izvajanje pa je večkrat ovirala prostorska stiska, saj posamezne šole sploh niso imele svojih telovadnic. Učitelji so bili kritični nad pomanjkanjem telovadnih orodij. Glede na vire pa so obstoječe šolske telovadnice povečini razpolagale z osnovnimi telovadnimi orodji (drog, bradlja, konj, gred), ki so učencem omogočala kakovostno izvajanje športne vzgoje.

ZAKLJUČEK

Učila in učni pripomočki kot temelj za uspešno izvajanje pouka so bili po koncu prve svetovne vojne vpeti v spremembe, ki sta jih narekovala razpad avstro-ogrske monarhije in nastanek nove jugoslovanske države. Slike habsburških vladarjev, zlasti zadnjih dveh, šolske knjige, pisane v duhu monarhije, in avstro-ogrski zemljevidi so se morali zelo hitro umakniti novim učilom in učnim

311 Dobovšek, Raziskovanje naše preteklosti – Učila in učni pripomočki.

312 Kozinc, *Šolsko pohištvo*, str. 53.

313 Prav tam.

314 Prav tam, str. 41, 53.

pripomočkom. Odstranjevanje starega je pomenilo tudi trganje neprimernih strani iz šolskih knjig in prebarvanje napisov, ki so poveličevali monarhijo. Glede učil in učnih pripomočkov je največje spremembe doživel pouk zemljepisa in zgodovine. Šole so se po prvi svetovni vojni soočale s pomanjkanjem učil in učnih pripomočkov, ker so bila finančna sredstva omejena. Pri njihovi izdelavi je prišla do izraza iznajdljivost posameznih učiteljev. V duhu delovne šole učenci niso bili več zgolj pasivni poslušalci, ampak aktivni udeleženci pouka, ki so pod vodstvom učitelja tudi izdelovali učila in učne pripomočke. S tem so razvijali svojo kreativnost. Nekatere šole so imele šolski vrt, ki je služil kot učilo in je učence vzpodbujal k ljubezni do narave in fizični aktivnosti. Kljub prehodu v nove razmere po prvi svetovni vojni in pomanjkanju šolskih prostorov ter učil in učnih pripomočkov si je oblast na nivoju mesta Ljubljana in širše v Sloveniji prizadevala za čimbolj kakovostno izvajanje pouka. Največ zaslug za to pa je imela iznajdljivost učiteljev pri poučevanju.